

ZALAI BÉLA ÉS A TISZTA LÉT METAFIZIKÁJA

Barry Smith

1. ÉLETRAJZI BEVEZETÉS

Zalai Béla 1882-ben született Debrecenben, és 1915-ben halt meg egy Omsk melletti hadifogolytáborban. Kolozsvárott tanult matematikát és fizikát, s ezzel párhuzamosan filozófiát is hallgatott. Budapesten tanítványa volt Alexander Bernátnak, a jelentős magyar neokantiánus filozófusnak, aki viszont korábban, egyebek között, Bécsben, Robert Zimmermann-nál, a nagy osztrák gondolkodónál is tanult. Zalai 1902 és 1905 között rövid ideig Párizsban és Lipcseben időzött. Többek között Wundtot hallgatta, és az akkoriban Németországban még uralkodó neokantiánus filozófia hatása alá került. Gondolkodásának fejlődése szempontjából mindemellett sokkalta fontosabb volt az a hatás, mely őt Edmund Husserl, Alexius Meinong és az osztrák alak-elméleti filozófusok, mint pl. Karl Bühler, felől érte.

Fő művét, az Allgemeine Theorie der Systemét¹ 1910 és 1915 között írta. Ennek három kézírata ismeretes, melyek közül az egyiket Lukács György látta el számos, kézzel írt megjegyzéssel, az a Lukács, aki egyszer odáig ment, hogy azt állítsa: "ebben az 1918 előtti időben ő volt az egyetlen eredeti magyar gondolkodó".² Hogy pontosan mi lehetett Zalai befolyása Lukács gondolkodására, annak meghatározására nem merek vállalkozni. Világos azonban, hogy Zalai eszméi, különösen pedig "egy összehasonlító metafizikára" vonatkozó gondolatai nem elhanyagolható hatást gyakoroltak egy másik magyar gon-

¹Első kiadása: B. Bacsó /szerk./, MTA Filozófiai Intézet, Bp. 1982. /Az idézetek után zárójelben szereplő első szám ennek a kiadásnak az oldal-számaira utal; a második szám A rendszerek általános elmélete magyar kiadásának (Gondolat, Bp. 1984, szerk. és ford. Berényi Gábor) oldalszámait jelöli. Az idézeteket Berényi Gábor e fordítása szerint közöljük. — A ford./

²Irodalmi Múzeum, I. Emlékezések, Budapest 1969, 34. o.

dolkodóra: Mannheim Károlyra. Mannheim Strukturanalyse der Erkenntnistheorie-jában az első rész címe, "A filozófiai rendszerezés logikájáról", kifejezetten Zalaira emlékeztető fordulat.

Nemcsak Lukács és Mannheim álltak Zalai hatása alatt. Nagyra becsülték őt pl. Hauser, Szilasi, Révész is, úgyhogy jelentőségét a század magyar filozófiája szempontjából nem szabad alábecsülnünk. Zalai azonban mindenekelőtt azért tarthat számot az érdeklődésre, mivel Meinong és a korai Husserl reálisztikus osztrák filozófiája és a Magyarországon túlsúlyban lévő német (idealisztikus, kantiánus) filozófia közötti közvetítőként lépett föl. Filozófiája, mint majd vázlatosan bemutatjuk, voltaképpen Meinong és Husserl eszméinek alkalmazása olyan problémákra, melyek a német idealizmus hagyományrendszerében vetődtek föl.

2. ZALAI METAFIZIKÁJA

A továbbiakban arra fogok szorítkozni, hogy Zalai metafizikájának bizonyos vonatkozásait interpretáljam, úgy, ahogyan azok a már említett Allgemeine Theorie der Systemében megfogalmazódtak. Magán a rendszer fogalmán, illetőleg a rendszerszerű egész fogalmán kezdem, olyan fogalmon tehát, mely — mint Zalai megállapította — "a gyakorlati élet küzdelmeiből" ered: "Egészekről csak egészek révén tudunk számot adni, részekből ennek a gyakorlati életanyagnak a körében csak részek adódnak." /S. 16., 317. o./ A gyakorlati életben — amint azt Zalai értelmezi — fönnáll egyfajta természetes egység. Létezik azonban ennek az egységnek a reflexió jelenségében, a gondolkodó embernek ebben az önkértékelésében történő fölbontása is. E fölbontás vezet azután el egy új, egy magasabb egészhez, ahol a nem-egységesség megszűnik, a reflexió lehetősége azonban mégis megmarad. Más szóval kifejezve: egy "valódi filozófia" iránti törekvéshez vezet, mely filozófia a gyakorlati élet elveszett egységét ismét visszaállítja, és a világot mint az egyetlen egészet ragadja meg. A filozófia fő kérdése, mint Zalai mondta, éppen ennek a folyamatos egységnek a kérdése: "A valódi rendszer szükségszerűen filozófiai rendszerhez vezet." /S. 163. o./

A gyakorlati élet rendszere, cselekvéseink rendszere nem az egyetlen természetes rendszer. Fönnáll még például: megnyilatkozásaink rendszere, az érzetek rendszere, a szervezett lelki történések rendszere stb. E rendszerek integrálódtak. Például egy cselekvéseggyüttesben "az elképzelhető legerőteljesebben fonódnak össze az érzéki észleletek (amelyek persze már maguk is komplexumok) a reakciómozgásokkal: a cselekvésekkel, a cselekvésimpulzu-

sokkal s az impulzusokra a lélek legbensejéből ráboruló akarati mozzanatokkal". /S. 18., 319–320. o./

A rendszer lényegére vonatkozó kérdésre Zalai a korábbi alak-elméletre (amint azt Meinong és Ehrenfels kidolgozták) és Husserl harmadik logikai vizsgálódására hivatkozva ad választ.³ Egy rendszer éppen kontextusfüggő elemekből áll, olyan elemekből, amelyek csak valamely szervezett egészszel összefüggésben állhatnak fönn. A fentebb leírt cselekvésösszettesben például az elemek csak mint integrált elemek létezhetnek. Még azt is állíthatnánk, hogy a világ kizárólag ilyenfajta elemekből áll:

"Minden, ami egyáltalán elgondolható, szerkezetét tekintve befejezetlen rendszer. Az 'elgondolható' azonban éppúgy jelent 'objektumot', mint 'szubjektumot', 'tárgyat' éppúgy, mint 'tételezést', 'adottságot' ugyanúgy, mint 'felfogásmódot', röviden mindent, ami mint élmény, vagy mint a tudományos elvonatkoztatás terméke, bizonyos önállóságra tett vagy tehet szert." /S. 17., 319. o./ Mint rész, egyetlen részelem sem "teljes érvényű, mindegyiknek valamilyen egészre van szüksége, nemcsak hogy hasson, hanem egyszerűen, hogy megérthető legyen". /S. 16., 318. o./ Ez nemcsak részélményekre vonatkozik, hanem a művészet, a vallás, a politika vagy az etika területére eső részelemekre is. Mint ahogyan már maga az élet is, mindezek teljes, rendszerszerű egység iránti törekvést jelentenek.

Zalai tehát egyfajta univerzális ontológiai kontextualizmus mellett száll síkra. A rendszerezettség iránti törekvés a legeggyértelműbben talán a tudományok rendszerében jut kifejezésre: "Nincs elszigetelt tudományos tény" — mondja Zalai —, "mindegyik feltételez valamilyen átfogó, általános és szükségszerű összefüggést, amelyet meghatározások, axiómák, hipotézisek és alapelvek komplexuma teremt meg." /S. 17., 318–319. o./

A különböző metafizikai álláspontok ugyancsak rendszerelméleti álláspontokról érthetők meg. Így van ez pl. a racionalizmussal, a pragmatizmussal, a szenzualizmussal, az esztéticizmussal, illetőleg az empirizmussal, de a "nem valódi" rendszerekkel is, mint amilyen a szkepticizmus stb. Ezen álláspontok egyike sem hoz létre egymaga teljes rendszert. Mindegyikük részleges: más, tágabb, átfogóbb rendszerek álláspontjáról bírálhatók. Tehát mindegyik, mint Zalai megfogalmazta, "kiegészítésre vár".

Vajon létezik-e mindezek után egy abszolút álláspont, egy abszolút rendszer, melyet ez a "kiegészítendőség" nem érint? Vajon létezik-e egyáltalában

³Lásd a Barry Smith szerkesztette *Parts and Moments. Studies in Logic and Formal Ontology* (Philosophia, München–Wien 1982) kötet metafizikai fejtegetéseit.

egy filozófiának, mint egyetemesen érvényes metarendszernek, mint végső szankciónak vagy legmagasabb rendű mintának a lehetősége? E ponton kínálkozik mintapéldául Meinong alak-elmélete. Ez az elmélet ugyanis egy abszolút egyetemes ontológia, mely elméletileg minden létezőt magába foglal, bármely állásponttól vették légyen is föl azt. Többfajta tárgy van — mint Zalai megfogalmazta —: logikai, metafizikai, esztétikai, történeti, vallási stb., és a tárgyelmélet fő kérdése eszerint éppen az, nem létezhetnek-e egy alapvető tárgyfaj, amelyre az összes többi faj ráépülhetne.

Ez a tárgyiség elemi formájának keresését jelenti. Meg lehetne éppen próbálni e formát a tudati oldalon keresni, úgy, mint minden tárgyalatás szükségszerű lelki mozzanatát. Zalai azonban nem idealista. Számára a lelki csupán az egyik részrendszer a többi között, és a szerepkör, melyet "a kezdetleges tárgyi alakítás a valóságos rendszerekben tölt be, ezeket még nem teszi rendszerre" valódi értelemben. /S. 53., 355. o./ A lelki egysége álegység, mivel a lelki szerveződésnek még nincs szilárd formaadó elve, mely mindent egy és ugyanazon szintre hozna, mely "mindent nemcsak összemérhetővé, hanem összeilleszthetővé, megszervezhetővé tesz. Márpedig a 'tárgyak' első alakzatukat tekintve mint tárgyak összemérhetőek, de nem alkotnak egészet, képet, nincs közös értelmük. Egyedül az a tisztán külsődleges ok tartja őket össze, hogy éppenséggel tárgyak; nincs bennük olyan elv, amely megszervezte őket." /S. 53., 355. o./ Még a megismerhetőség absztrakt jegye sem szolgálhat itt szervező elvül. Lévén, hogy ez az elv nem egyetemes. Léphet egy tárgy úgy is összefüggésebe, hogy "a megismerhetőség fogalmának semmilyen (felfogható) értelme nincs". /S. 23., 325. o./ Léteznek rendszerek, ahol a megismerhetőség egyáltalán nem játszik szerepet. (Gondolhatunk itt mintegy Isten szerepére bizonyos vallási rendszerekben.) Fönnáll továbbá az a probléma, hogy vajon a tárgy, miközben megismerik, amikor tehát megismerhetőségétől elválaszthatatlan, azonos-e a magában való tárggyal. Mert a megismerés új egészet jelent, s "milyen jögon azonosítanánk ennek az egésznek a tárgyát a korábbi egész tárgyával?" /S. 24., 326. o./

Megismerésnek és megismerhetőségnek tehát, hangzik Zalai következtetése, nincs helye a metafizika, a "tisztá lét rendszere" rendszerében. A maradékot, mely a tisztá létben azt követően maradt vissza, hogy mi a megismerttet illetőleg a megismerhetőt kihámoztuk belőle, nevezi Zalai "anyagának" vagy "ősanyagának". Az anyagnak ez a maradéka definíció szerint aracionális. Irracionálisnak mondani túl sok volna, mivel az már rendszert előfeltételezne. Az újkantiánus (ismeretelméleti) metafizika, mivel csak a tárgy és a megismerés viszonyaival foglalkozik, szem elől téveszti ezt az anyagi jellegű maradékot.

A régi kantianizmus, ezzel ellentétben, a magukban való dolgok benne föltételezett birodalmával, úgy látszik, a Zalai-féle őanyagnak éppen az ellentétét ismeri el. A kanti magábanvaló dolgok birodalma azonban egy elméletileg redundáns, képtelen dolog, mely maga után vonja a kanti metafizika egészének következetlenségét. Zalai őanyaga azonban, mint majd látni fogjuk, elméletileg nem fölösleges. Zalai ugyanis igen eredeti módot talált rá, hogy az őanyag fölvételét elméletileg gyümölcsözővé tegye.

Térjünk azonban vissza a tiszta lét Zalai alkotta metafizikájához! Azt jelentené mindez, hogy e rendszerben a tárgy ugyanolyan módon kapcsolódna egy "anyagi" (vagy "őanyag") mozzanathoz, mint ahogyan a fönti rendszerben a tárgyat a megismerhetőség mozzanatával kellett megalapozni? E kérdésben Zalai nem akarja magát elkötelezni. Annyit hangsúlyoz csupán, "hogy ez a mozzanat, a megismerés itt nem játszik szerepet" /S. 26., 328. o./, éppúgy, mint ahogyan a szép vagy a jó mozzanata. A filozófiának mint legfelsőbb rendszernek ugyanis a létet mint olyat kell elérnie. Mindent átfogó rendszert keres tehát, melyben a tárgyakat mint tárgyakat — és nem csak mint megismerhető, mint szép, mint jó tárgyakat — érheti el.

3. A HUSSERLI ELEM ZALAI FILOZÓFIÁJÁBAN

Korai írásaiban Husserl, mint ismeretes, kidolgozta a "nem sajátlagos képzetek" eszméjét, az olyan képzetekét, melyek tárgyakat csak szimbolikus eszközök közvetítésével érhetik el. A husserli gondolat Zalai filozófiájában gyökeres általánosításon megy át. Zalai nem csak "sajátlagos" és "nem-sajátlagos" képzetekről beszél. A valósággal érintkezésben álló és a valóságra csupán csak vonatkozó közötti megkülönböztetést olyan fogalmakra is alkalmazza, mint amilyen például az anyag, a valóság, a helyzet, a probléma, sőt, a logikára és magára a metafizikára is. A legfontosabb azonban Zalaival a sajátlagos és nem-sajátlagos, a valódi és a nem-valódi rendszerek megkülönböztetése. Csak valódi rendszerek segítségével tehetünk szert — mondja — valódi kapcsolatra a valósággal. Míg ezzel ellentétben a nem-valódi rendszerek, mint a modern (mindenekelőtt matematikai) tudományok rendszerei elveszítik ezt a kapcsolatot, mivelhogy saját "valóságot" alkotnak, a valóságot pusztán eredménynek tekintik, ami a kanti filozófia konstitúciós tanának öröksége. Az igazi valósággal "a rendszeren (vagy elméleten) belül semmit sem kezdhetünk, nincs funkciója, jelentése, értelme a rendszerben — vagy hogy hagyományos nyelvhaznállattal éljünk: nem létezik a rendszer előtt". /S. 28., 330. o./

Létezik tehát az igazi valóság, s léteznek más, csak intencionális valóságok. Ez utóbbiak sohasem teljesen kifejlettek, sohasem többek, mint részrendszerek, merthogy olyan gondolatrendszereknek felelnek meg, melyek már maguk sem fejlődtek ki teljesen. Ilyen intencionális rendszereket nemcsak a tudomány területén találhatni, hanem minden "alkotóerő" esetében is, lett légyen az művészi, politikai vagy vallási. Minden ilyen erőnek, mint ahogyan minden tudománynak is, "megvannak a maga határai, s mi több, ilyen korlátokat igényelnek. Élesebben és pontosabban is fogalmazhatunk: sajátos jelentőségüket, azt, amit sui generis /mint sajátyszerűségüket/ pótolhatatlan erőként önmagukban hordoznak, ezek a határok szabják meg." /S. 31., 332—333. o./ Ezzel ellentétben a metafizikának, a tiszta lét valódi filozófiájának "nem lehetnek, elvileg nem lehetnek korlátai". /S. 31., 333. o./

4. FORMA ÉS ANYAG

Az őanyag elvileg forma- és szerkezet-nélküli. Még csak összetett sem lehet, nem lehetnek részei, "hiszen akkor teljesség lenne, amihez formára is szükség van. Nincsenek állítmányai; állítmányok formamozzanatokra vonatkoznak. A létállítmány azonban talán mégiscsak megilleti; hiszen létezik, sőt létezése látszólag maga a par excellence, abszolút közvetlen, nem közvetített, szemléletileg evidens létezés." /S. 46., 348. o./ Ez a megformálatlan anyag nem lehet továbbá tudat tárgya: "az őanyag soha sincs adva a maga tisztaságában, vagyis a formától teljesen elválasztva". /S. 41., 343. o./ Közöttük kell elhelyezkednie a forma vázának, a szerkezeti mozzanatoknak, melyek azután egy valódi rendszer lényegi összetevőit képezik. Egy forma csak akkor valósul meg, csak akkor teljeseedik ki igazán, "ha alkalmas anyagra alkalmazzák" — mondja Zalai. /S. 36., 338. o./ Egy forma tehát csak abban az anyagban teljeseedik ki, amelyet megformál és földolgoz; csak az anyagban "fejtik őt ki". "Az anyagnak azonban semmilyen más sors sem juthat osztályrészül, mint az, hogy a forma áthatja." /S. 38., 340. o./ A racionalitás, a kárccsak a megismerhetőség, csak a formával van adva, amely "a nagy mozgatóerő /.../; ennek a szolgálatában állnak a látszatra önálló és független tárgyi, fogalmi stb. konstrukciók". /S. 41., 343. o./

Az anyag — mondja Zalai — csak gondolataink által nyer formát. A forma és a gondolatok úgymond az anyag felszínén léteznek. Szigorú értelemben sem a forma, sem a gondolatok nem léteznek, mármint valódi, sajátlagos gondolatok, anyag nélkül. A valódi gondolatok tehát kapcsolatban állnak a valóság-

gal, vagy jobban mondva a valósággá lett anyaggal, amint az formát ölt. Formát, felszíni formát ölt, körvonalakra tesz szert, miközben valamely gondolat elemzi őt.

Egyes, különálló gondolatok azonban nem lennének elegendők hozzá, hogy ezt a körvonalaképződést előidézzék. A valóság az anyagból csak a gondolatok összefonódása, összefüggése által adódik. Ha ezek a gondolatok nem sajátlagosak, pusztán szimbolikusak vagy szignitívek volnának, úgy a valóság egy többszörösen tagolt szerkezetének lehetőségével, valódivá sohasem váló valóságok sokaságával lenne dolgunk. Ha azonban a gondolatok sajátlagosak, akkor a valósággal igazi érintkezésben állunk, nemcsak tisztán nyelvi szimbolizációkkal rendelkezünk, hanem olyan gondolatokkal, amelyek például tényleges cselekvésekkel, akarat-impulzusokkal a legbensőbb módon összefonódtak.

A valóságnak csupán bizonyos részeivel és mozzanataival történő valódi érintkezés azonban még egy valódi filozófia álláspontjáról sem volna biztosítható. A valódi metafizika célját tehát mint valódi gondolatok rendszerét határozhatnánk meg, mint olyan rendszert, mely nem egyoldalú, nem részleges, hanem tökéletes globális gondolatrendszer volna, mely az anyaggal mint egészeszel lépne érintkezésbe. Egy valódi metafizika tehát egy világ szemléletet jelentene, "a világ — és nem a gondolkodás — szigorú tagolásának és megszervezésének értelmében". /S. 156., 464. o./

5. A FILOZÓFIA DIALEKTIKÁJA

A valódi filozófia eszerint a szemlélettel mint globális rendszerrel volna azonos. Ekkor azonban léteznék a szemléltet rendszere is, melyeket ez a valódi filozófia formával látna el. Hogyan biztosíthatnánk mármint, hogy a tárgyakkal ez a rendszere tényleg azonos legyen a tiszta lét rendszerével? Egy rendszert csak egy másik rendszer igazolhat és értékelhet ki. Úgy látszik tehát, mintha szükségünk volna most egy harmadik rendszerre, hogy a filozófia rendszerének adekvát voltát szavatolhassuk. Zalai ezt a regresszust azzal véli elkerülhetni, hogy fölhívja rá a figyelmet: ez esetben nem akármilyen rendszerrel van dolgunk, hanem olyan rendszerrel, mely egyszersmind szemlélet is, olyan rendszerrel tehát, mely a reflexió lehetőségét már magában rejti.

Ezt a választ mármint akár elfogadjuk, akár nem, egyelőre megelégedhetünk vele, mivel a filozófia mint valódi szemléletek valódi globális rendszere, természetesen még messzi nem valósult meg. Mivel megpróbálja e tény

megfelelő módon figyelembe venni, Zalai eszmerendszere figyelemre méltó szempontváltáson megy keresztül: a történelmi dimenzióba való áthelyeződésen. Zalai elméletében ettől kezdődően a rendszerek fejlődése, illetőleg a rendszerek közötti verseny foglal el központi helyet, és pedig úgy, hogy az eredmény mintegy a késői Kuhn tudományelméleti eszméivel látszik bizonyos analógiákat fölmutatni. Míg tehát Zalai elmélete szinkron elméletként, mint a különböző rész- és őrendszerek inadekvát tanítása indul, most diakron elméletté változik, a valódi gondolatrendszerekhez vezető utakat taglaló tanná, mindennek előtt pedig olyan elméletté, mely a gondolatok közötti utakról és a valódi rendszerek kifejlődéséről szól.

Filozófiai álláspontok minden, pusztán történelmi fölfogását természetesen a relativizmus veszélye fenyegeti. Zalai álláspontja szerint azonban a filozófia, ha megpróbál az anyagi valósággal érintkezésbe lépni, bizonyos, nem tetszőleges fejlődést mutat. És éppen ennek a fejlődésnek a jellemzésében szünteti meg Zalai a kanti magábanvaló dolog föntebb említett hátrányait. Mert bár a formátlan és körvonal-nélküli anyag nem megismerhető, mégis van szerepe, mivel a rendszerek fejlődését oly módon irányítja, hogy az megoldja a különben végső soron fenyegető relativizmus problémáját.

Olyan ez, mintha a különböző, egymást követő filozófiai rendszereket éppúgy alkalmaznák az anyagra, mint ahogyan a szerszámokat is alkalmazzák a földolgozandó nyersanyag megmunkálásakor. Mindkét esetben egyfajta "dialektikus viszonyról" van szó, s a kettő között vont párhuzam jól szemlélteti a rendszerfejlődést irányító anyag szerepkörét: "Ha adva van a szerszám és az anyag, akkor a szerszám elemzi az anyagot, s ugyanúgy az anyag is a szerszámot, már ama ténynél fogva is, hogy az anyag éppen így elemződik; más szerszám másként elemezné ugyanezt az anyagot. Az anyagelemzés visszamenőlegesen, közvetve, a szerszám révén történik." /S. 134—135., 441. o./ Azonban nemcsak a szerszám természetéről nyert ismereteink fejlődnek a mindenkori anyagra tett hatását követően. Magát a szerszámot — deformáló hatásánál fogva — "fejleszti", és ugyanez vonatkozik a fejlődésben lévő filozófiai rendszerekre is. Rájuk is hat az anyag, vagy közvetlenül, mint például, ha egy rendszer az alkalmazás során csődöt mond, vagy közvetetten, mikor az adott rendszerben végbemenő tudományos fejlemények hamisnak vagy inadekvátnak bizonyulnak. Zalai itt "az anyag erőszakosságáról" /S. 137., 443. o./, az "anyagelemzés által történő meghatározásról" /S. 138., 445. o./ beszél. Tehát nemcsak az egymásra következő rendszerek "elemzik" az anyagot. Ezeket a rendszereket az anyag "fejleszti ki", mégpedig úgy, hogy — már amennyiben a kérdéses deformáló hatások valódi érintkezés által létrejönnek — egyre világosabbakká, be-

fejzetettebbé, szigorúbbá és sajátlagosabbá válnak, s e deformálódás következtében az anyaggal mint egészszel egyre inkább összhangra jutnak.

Miközben az anyag ezt a deformáló szerepkörét gyakorolja, valamint a filozófiai rendszerek fejlődésének dinamikája közepette, adódnak bizonyos csomópontok, bizonyos egyediségek, ahol megtörténik vagy meg kell, hogy történjék az egyik rendszerből a másikba való átváltozás. Ilyen csomópontokon az egyes dolgok elrendeződése, jelentése egészen új megvilágításba kerül, éspe dig úgy, hogy "más lesz /a korábban nem világos/ teljesség; új, megfelelőbb, totális, mindent meghatározó rend rendezi el a teljességet". /S. 141., 448. o./ Ahol egy ilyen átváltozás létrejön, az új rend "objektív követelés, érvényessége a régi rendtől független, objektív és parancsoló erejű érvényesség. A régi rend (vagy akár a régi rendek) ilyenkor vagy elpusztulnak, vagy fennmaradnak, elvesztve azonban független és abszolút érvényüket; egyfajta fel-tételezettség /.../ járul hozzájuk, elvesztik kategoriális arculatukat. Teljességek, teljes jogú, objektív és immanens rendek maradnak ugyan /.../, de csupán a szemlélet egyik lehetőségévé válnak, amely mellett más, náluk magasabb rendű lehetőségek is léteznek." /S. 142., 449. o./

A filozófiai fejlődés ilyen "fogalmi" fordulópontjait problémák jelzik. Zalai itt kizárólag azokra a problémákra gondol, melyeket valódi problémáknak nevez, azaz olyan problémákra, melyeknek semmi közük sincs egy, "a problémáfelvetés előre megadott, jól definiált fogalmakkal történő logikailag hibátlan meghatározásának racionalisztikus követelményéhez": "Valamely probléma (valódi probléma ugyanis, s nem az a fura limlom, amit megindító naivitással a filozófiában is problémának neveznek ki) nem a logikai következettség széles és nyugodt útján keletkezik; ennél sokkal bonyolultabb és — ha szabad így kifejeznünk — sokkal misztikusabb módon jön létre. Az új (a probléma), amely még nem létezik, ebben a nemlétezésben mégis a lét egy hatalmas fajtáját birtokolja, mi több, a leghatalmasabbat, a hatást. A logikailag még nem létező, nem megértett, s nem fogalmi hatást fejt ki ismereteink már megragadott, kifejlődő tömegére." (S. 144., 452. o. — Kiemelés nem az eredetiben./

Az anyagi lét tehát, mint a filozófiai fejlődés végső alapja, az egymást váltó azon problémákon keresztül mutatkozik meg, melyek e fejlődés során nemzedékről nemzedékre, korról korra föllépnek. A filozófiai fejlődést és ennél fogva — közvetetten — a tudományos fejlődést is ilyen, valódi problémák irányítják, s az ilyen problémákkal történő összeütközésük révén kerülnek valódi érintkezésbe az anyagi valósággal. Persze nem tudhatjuk, ténylegesen

milyen távol vagyunk még a tiszta lét tökéletes filozófiai leképezésének eszményétől, a legfelsőbb rendszertől. Afelől azonban bizonyosak lehetünk, hogy ezen az úton vagyunk, s hogy ennél fogva filozófiai és tudományos teljesítményeink többek értelmetlen játéknál.

(Fordította: Áron László)